

מחקר פעולה

זהבית סילוואל*

מילות מפתח: מחקר פעולה, מחקר עצמי, הערכה דיאלוגית, קהילה לומדת,

רפלקציה

תיאוריות קיימות לבין ההתפתחות המקצועית, והדיאלוג הוא זה המספק נקודות מבט חדשות העשויות להביא לידי מטמורפוזת של הרעיון, ולא רק לבנייתו מחדש.

את מחקר הפעולה, למרות מגוון הגישות והזרמים, מאפיינים מספר עקרונות ברורים (Kemmis et al., 2014). עקרונות אלו משלבים, לדברי החוקרים, את מטרות השיפור והמעורבות של השותפים בכל מחקר פעולה ומאפשרים למידה ושיפור המתודות, ועל ידי כך הם תורמים לשינוי הרצוי: (1) המחקר משקף נושא חברתי, וההתייחסות אליו היא כאל פעולה אסטרטגית לשיפור הפרקטיקה; (2) המחקר מתנהל בצורה מעגלית של מחזורי תכנון, הפעלת תוכנית פעולה, התבוננות ושיקוף, וכל אחת מהפעולות האלו מיושמת באופן שיטתי תוך כדי ביקורת עצמית והן קשורות אלה באלה; (3) המחקר כולל את היוזמים כחלק מתוכנית הפעולה בכל אחד מרגעי הפעילות, והוא מרחיב את ההשתתפות בפרויקט בהדרגה כך שיכלול גם אחרים בצוות העבודה. עוד מדגישים החוקרים כי מחקר הפעולה חייב לכלול רפלקציה של המשתתפים בסיטואציה החברתית כדי לשפר את הפיתוח המקצועי שלהם ושל הארגון שהם עובדים בו.

במחקר הפעולה מתקיימים ארבעה נושאים בסיסיים: העצמת המשתתפים; שיתוף פעולה פעיל; רכישת ידע חדש; שינוי חברתי (Kemmis et al., 2014; McNiff, 2013). תהליך מחקר הפעולה כולל מספר שלבים בסיסיים. ג'ונסון (Johnson, 2009) טוען כי מחקר פעולה אינו עוקב בהכרח אחר התהליך באופן לינארי (שלב אחר שלב). הוא סבור כי ניתן לחזור לכל שלב פעמים רבות במהלך שלבי ההרהור והפעולה המלווים את המחקר. לעומתו, חוקרים אחרים רואים את מחקר הפעולה כתהליך מחזורי שבו שותפי המחקר מעלים רעיונות, מיישמים אותם, מנתחים את השינויים שחלו בעבודה שלהם ובעקבות זאת מפתחים רעיונות חדשים (McNiff, 2013; Kemmis et al., 2014).

לדברי מק'ניף (McNiff, 2013) מחקר פעולה הוא ספירלי ומאופיין בחמישה שלבים:

1. איתור הבעיה, תיאורה והגדרתה;
2. תוכנית הפעולה לטיפול בבעיה;
3. ביצוע תוכנית הפעולה תוך כדי קבלת דיווחים ומשובים על התהליך;
4. עיבוד הידע החדש והפצתו;
5. השלכות לעתיד (מהן תוצאות ההתערבות וכיצד להשתמש בידע החדש).

מחקר פעולה הוא מחקר שמקיימים משתתפים בסיטואציה חברתית (לרבות חינוכית) כדי לסייע בתהליכים פרקטיים של שיפור חברתי. הוא כרוך בתהליך שיטתי של חקירה ביקורתית עצמית, כך שניתן יהיה לבנות באמצעותו ידע או תיאוריה חדשים (McNiff, 2013). את המונח "מחקר פעולה" הציע לראשונה קורט ליון בשנת 1946 כדרך לביצוע שינויים משמעותיים וארוכי טווח באמצעות פעולת החוקר כחלק מהמערכת החברתית של הארגון. ליון מצא כי ניתן לבצע שינוי תפוקתי בארגון באמצעות הפיכת הידע הביקורתי לעשייה פנימית על ידי מחזור רציף של תכנון, נקיטת פעולה, התבוננות והשתקפות (Lewin 1946). מאסטרוס מגדירה מחקר פעולה כסוג של בירור קולקטיבי, שיתופי וביקורתי, שהמשתתפים בו שותפים לסיטואציה החברתית ובכך הם תורמים לשינוי תרבותי ולא רק תפוקתי - בארגון כולו (Masters, 1995).

לאורך השנים הורחבה ההגדרה והיא החלה לשמש גם ארגונים העוסקים בחינוך. נורטון (Norton, 2009) מזהה מספר סוגים של מחקרי פעולה הנערכים בארגונים, והנפוצים ביותר הם מחקרי פעולה פדגוגיים הנערכים במוסדות החינוך. מחקר הפעולה הפדגוגי לפי נורטון (שם) הוא חקירה שיטתית של הפרקטיקה בהוראה ובלמידה, וזאת כדי להשיג מטרה כפולה: (1) שינוי או שיפור הפרקטיקה בהוראה ובלמידה; (2) תרומה לידע תיאורטי חדש.

מחקר הפעולה מתאפיין בגישות ובזרמים שונים והמשותף לכולם הוא מעורבותם של החוקרים כחלק מהצוות השואף לשיפור בתהליך השלם, הכולל תכנון, יישום ובדיקה של פעולתם. נקודות המוצא של החוקרים במחקר הפעולה הן היכולת לזהות ולהגדיר מה מטריד אותם במציאות שבה הם פועלים, והיכולת לנסח בבהירות מהי הבעיה המהותית שאותה הם רוצים ללמוד ולחקור. מק'ניף ווייטהד (Whitehead & McNiff 2010) מייחסים חשיבות רבה לדיאלוג בין המשתתפים במחקר ובינם לבין המציאות, אך בניגוד למאסטרוס הם מעמידים את ה"אני" במרכז. לדבריהם, מטרת המחקר היא לשפר את הקשר בין

* זהבית סילוואל היא מדריכה פדגוגית במכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי בתוכנית ההכשרה לבית הספר היסודי בתחום הספרות ומנהלת תוכנית כישורי עבודה במאה ה-21 של הג'וינט. היא בוגרת התואר השני בחינוך בעידן טכנולוגיות מידע במכללת קיי.

מחקרי פעולה שנערכו בבתי ספר מגלים כי באמצעות פעולות ושיחות רפלקטיביות משותפות ניתן לשפר את יחסי הגומלין בתוך צוותי ההוראה, להביא לשיפור הפרקטיקות שלהם ואף לשיפור בהישגי התלמידים (Avalos, 2011). ג'ונסון (Johnson, 2009) טוען כי ניתן להשתמש בתוצאות ההליך לפיתוח ידע חדש ובכך להתגבר על הפער שבין התיאוריה לפרקטיקה, שהרי הוא הסיבה העיקרית לאי-הנחת שבמחקר הפעולה.

פארדד (Pardede, 2019) מצאה כי מחנכים ומורים שהשתתפו במחקר פעולה היו מחויבים יותר לשינוי פרקטיקות ההוראה שלהם. היא מחזקת את הטענה כי מחקר פעולה מעצים את המורים, את יכולותיהם ואת קבלת ההחלטות שלהם באמצעות תהליך חקירה פעיל. למחקרי פעולה נוספים ראו סקירה של מוראלס (Morales, 2016).

מחקרי פעולה מאפשרים למורים לקדם את עצמם ואת הפיתוח המקצועי שלהם באופן יעיל, לעיתים יעיל אף יותר מהשתלמויות המוצעות להם מטעם משרד החינוך שבהן הם משתתפים, הואיל והלמידה ובעקבותיה השינויים שהם נוקטים מתחשבים בערכים ובאמונות שלהם, בהיכרות עם המאפיינים הייחודיים של בית הספר ושל כיתת הלימוד שלהם ובצרכים האישיים שלהם ביחס לאלו של המערכת (Pardede, 2019).

מחקרי פעולה בתחום השתלמויות מורים

מחקר הפעולה בא לבדוק את הפרדיגמה של הרפורמה החינוכית העכשווית באמצעות שימת דגש על חקירה פדגוגית שבה המורים במרכז. הרפורמות החינוכיות הנהוגות במערכת החינוך מתמקדות בעיקר בגישות שהן "מלמעלה למטה", מהחוץ אל הפנים, ואינן מסתמכות על שיקול הדעת של המורים ועל הניסיון ההתנסותי הרלוונטי שלהם מהשטח (Manfra, 2019).

מחקרים עדכניים מוכיחים כי לפרקטיקות הוראה המושפעות מהגישה של "מלמעלה למטה" (Top-down) יש השפעה מועטה על שיפור דרך ההוראה של המורים (Gottlie, 2014). הזדמנויות מקצועיות ללמידה חייבות להיות מחוברות להתנסות יום-יומית ממושכת כדי שיוכלו לחולל שינוי אמיתי בהוראה (Ripple et al., 2018). מק'ניף (McNiff, 2013) סבורה כי מחקר הפעולה עשוי לשנות באופן משמעותי את תרבות הרפורמות בבתי הספר ולהציע דגם לשיפור המקצועיות של המורים על ידי מיצובם כחוקרים וכיצרני ידע.

רוס (Russ et al., 2016) מזהה שלושה ממדים המאפיינים את ההוראה של השתלמויות המורים:

- **תהליך-תוצר** - הוראה כמערכת פעולות - למידת המורים בהשתלמויות כרוכה בשינוי הפרקטיקה שלהם סביב מיומנויות הוראה ותוצרים מבלי להתחשב בהקשר הכיתתי (החברתי והלימודי של הכיתה).

במודל שמציעה מק'ניף (McNiff, 2013), מסתעפות ספירלות צדדיות הנובעות מהבעיה המרכזית ומתארות בעיות חדשות העולות תוך כדי המחקר.

תרשים 1: מודל הספירלות המתפצלות של מק'ניף (McNiff, 2010)

מחקרי פעולה בתחום החינוך וההוראה

מחקרי הפעולה בתחום החינוך משמשים לפיתוח תוכניות לימודים בית-ספריות, לפיתוח מקצועי של מורים ולשיפור בית הספר (Whitehead & McNiff, 2010) הם מאפשרים להתחבר לעולמם של המורים המשתתפים, לקבל נקודת מבט רחבה ומעמיקה על עבודתם (ובמובן מסוים על עבודת החוקר כשותף לצוות ולעשייה שלו) ולהפעיל תוכנית התערבות במטרה לנסות ולהביא לשינוי בדרך ההוראה. מחקר פעולה משמש כלי להתפתחות מקצועית של מורים ומכאן חשיבותו ותרומו הגדולה למערכת החינוך.

המורים עוסקים בחקירה שיטתית על אודות הפרקטיקה שלהם במטרה לפתור בעיות הקשורות בה ולשפר אותה (Higgins, 2011) הם לומדים דרך ניסיון ומפתחים הבנה מעשית חדשה בנוגע לשיטות ההוראה שלהם, שיטות שאותן הם יכולים ליישם ולהטמיע בכיתות הלימוד שלהם (Avalos, 2011; Higgins, 2011). החוקרים מק'ניף ווייטהד (Whitehead & McNiff, 2010) מוסיפים כי במחקר פעולה יש ניסיון לשפר את המצב הקיים או לפתור אי-נחת שמקורה בהיעדר הלימה בין המציאות בכיתה לבין הערכים והאידיאולוגיה של המורה. הפתרונות לאי-הנחת צומחים מתוך המחקר עצמו והם אינם מוגדרים מראש. התהליך מעודד פעולות אקטיביות המשפיעות על ההתפתחות המקצועית של המורים וההופכות אותם לחוקרים וללומדים פעילים. מטרת מחקר הפעולה לטענתם היא לשפר את עבודתם החינוכית של המשתתפים, והשאלה המתבקשת בעקבות זאת היא עד כמה הדרך החדשה (הפתרון) רלוונטית ושימושית עבור משתתפי המחקר.

סיכום

מחקר פעולה מבוסס על שינוי בפועל באמצעות ניסיון, על חשיבה על אודות המעשה ועל שיפורו. ניסיון זה מוביל להיעדר שיווי המשקל המחייב את המורים לחקור ולאשרר את הידע המקצועי שלהם. המורים מפתחים תשומת לב לפרטים באמצעות עיסוק ברפלקציה מטה־קוגניטיבית המובילה לידע חדש ולשיטות הוראה חדשות.

מחקר הפעולה אינו מיועד לאישור של תיאוריות קיימות, אלא בודק בעיות שנוצרו מתוך אי־הלימה בין התיאוריות לשטח, ומכאן שהוא עוסק ביחסי הגומלין שבין החברה לחינוך ובין התיאוריה לפרקטיקה. התיאוריות החדשות צומחות מתוך שינוי נקודת המבט (Kemmis et al., 2014; McNiff & Whitehead, 2010). הוא עשוי להיות רלוונטי להתאמת תוכניות הלימודים והשתלמויות המורים, אם קובעי המדיניות והמפתחים יתחשבו בצרכיו של השדה כמשפיע ישיר על עיצוב זהותם של המורים, אך מטרתו המיידית והשימושית ביותר היא תרומתו לשינוי הפרקטיקה ולהתפתחותם האישית של המורים החוקרים.

המקורות

- Avalos, B. (2011). Teacher professional development in Teaching and Teacher Education over ten years. *Teacher and Teacher Education*, 27, 10–20. <http://doi.10.1016/j.tate.2010.08.007>.
- Cochran-Smith, M. & Lytle, S. (2009) *Inquiry as Stance: Practitioner research for the next generation*. Teachers College Press.
- Farley-Ripple, E., May, H., Karpyn, A., Tilley, K., McDonough, K. (2018). Rethinking connections between research and practice in education: A conceptual framework. *Educational Researcher*, 47, 235–245.
- Gottlieb, D. (2014). *Education Reform and the Concept of Good Teaching*. Routledge.
- Higgins, D. (2011). Why reflect? Recognize the link between learning and reflection. *Reflective Practice*, 12, 583–584. <http://doi.10.1080/14623943.2011.606693>.
- Johnson, A. (2009). *Action Research*. Pearson.
- Kemmis, S., McTaggart, R., & Nixon, R. (2014). Doing critical participatory action research: The “planner” part. In S. Kemmis, R. McTaggart, & R. Nixon, R. (eds.), *The Action Research Planner* (pp. 85–114). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-4560-67-2_5.
- Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. *Journal of social issues*, 2(4), 34–46.
- Manfra, M. M. (2019). Action research and systematic, intentional change in teaching practice. *Review of Research in Education*, 43(1), 163–196.
- Masters, J. (1995). The History of Action Research. in I. Hughes (ed.) *Action Research Electronic Reader*. The

• **מודל קוגניטיבי** - הוראה כדרך חשיבה - למידת המורים בהשתלמויות מתמקדת בחוכמת המעשה ובאישיות המורה כמייצגות, מיזוג של התוכן ושל הפדגוגיה הייחודית (PCK). הידע של המורים תלוי הקשר והוא כולל ידע בנושאי הלימוד ובתוכניות הלימודים (המורים מתמקדים בפדגוגיה חדשנית אשר אותה ישלבו בתוכנית הלימודים).

• **פרספקטיבה מצבית וסוציו־תרבותית** - ההוראה כאינטראקציה - ממד זה מתמקד בהבנת האופן שבו קהילות מורים מנהלות משא ומתן על שינויים בנורמות הקהילה, בזהויות, בתפקידים ובאסטרטגיות ההוראה (ניתוח אירועים המשפיעים עליהם כמורים).

ממצאים מספרות מחקרי הפעולה (Farley-Ripple et al., 2019; Manfra, 2018) מדגימים את הצורך בהוספת ממד רביעי: **הוראה כחקירה**. ממד החקירה עוסק בכמה מהאתגרים הקשורים בהוראת מורים, למשל הצורך של המורים לעסוק בפיתוח בעיות פעיל לפיתוח ידע בנושא מסוים. החקירה לפי מחקרים אלה, נעשית חלק מזהותו של המורה ומשפיעה על הערכים ועל האידיאולוגיה שלו.

מחקר הפעולה מסתמך על חקירה מבוססת פעולה לפיתוח פתרונות של פרקטיקה יום־יומית בהקשרים מקומיים. בשל התאמתו הטבעית לאופי החינוך ולקבלת החלטות בפעולות הנחוצות בהקשר של בתי הספר, עליו להפוך לשכיח גם בהשתלמויות המורים כדי לעשותן רלוונטיות יותר.

מגבלות מחקר הפעולה

במחקר פעולה יש משמעות רבה להקשר. חוסר הוודאות בדבר תוצאותיו וכן בדבר השינוי שיחול בעקבות זאת בדרך ההוראה של המשתתפים, הופך אותו לבלתי מתאים למקרים שבהם התוצאה קבועה מראש (מחקר מבוסס תיאוריה). הצלחת המחקר תלויה בהשתתפות מרצון ולאורך זמן של כל השותפים ונסמכת על הדיאלוג הייחודי שנוצר ביניהם במהלך המחקר.

מק'ניף (McNiff, 2013) מדגישה כי מחקר הפעולה הוא גישת מחקר "רכה", גישה אישית ובין־אישית שאינה גישה מתודולוגית מסורתית, ולכן תקפות המסקנות מבוססת ברובה על אי־הנחת שאיתה מגיע החוקר, על כישוריו, על האמון בו ועל היושרה שלו. הגישה מניחה מראש שהמחקר סובייקטיבי ואינו ניטרלי, דבר הפוגע במהימנותו. התיאוריה האישית אינה ניתנת לבדיקה אוניברסלית, ולכן קשה להכלילה לכדי תמונה שתעניין את כלל קהילת החינוכית־מדעית. המורים - שהם גם החוקרים - נדרשים לחקירה ולפעולה בזמן שהם עסוקים בהוראה, ולא תמיד מוצאים את הזמן הראוי לכך.

University of Sydney. <http://www.behs.cchs.usyd.edu.au/arow/Reader/rmasters.htm>

McNiff, J. (2013). *Action Research: Principles and practice*. Routledge.

McNiff, J. & Whitehead, J. (2010). *You and Your Action Research Project*. Taylor & Francis.

Morales, M. P. E. (2016). Participatory action research (par) cum action research (ar) in teacher professional development: A literature review. *International Journal of Research in Education and Science*, 2(1), 156-165.

Norton, L. S. (2009). *Action research in teaching and learning: A practical guide to conducting pedagogical research in universities*. Routledge

Pardede, P. (2019). Action research in EFL learning and teaching, in P. Pardede (ed.), *Proceeding EFL theory & practice: Voice of EED UKI* (pp. 136-145). UKI Press.

Russ, R. S., Sherin, B. L., & Sherin, M. G. (2016). What constitutes teacher learning. In D. H. Gitomer, & C. A. Bell (eds.), *Handbook of research on teaching* (pp. 391-438). American Educational Research Association.